

УДК 343.848

DOI [https://doi.org/ 10.32840/pdu.2019.4.18](https://doi.org/10.32840/pdu.2019.4.18)

Г. С. Резніченко

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
Одеського державного університету внутрішніх справ

РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСІБ, ЗВІЛЬНЕНИХ ІЗ МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

У статті розглядається поняття «соціалізація» та «ресоціалізація» і важливість цих понять для суспільства та держави. Доводиться, що суспільство занадто упереджено ставиться до осіб, що звільнилися із місць позбавлення волі. Світогляд засуджених звичайно змінюється, проте не повністю. Для них так само залишаються важливими відносини з родиною, друзями, близькими, і успішність ресоціалізації не востаннє залежить від того, наскільки близькі люди та оточення допоможуть засудженому стати повноправним членом суспільства. Доводиться, що не останню роль у подоланні упередженого ставлення до осіб, які звільнилися із місць позбавлення волі, повинна відводитися державі, яка шляхом використання ЗМІ має змінювати ставлення суспільства до такої категорії громадян.

Важливу роль у процесі ресоціалізації має також і можливість працевлаштуватися після звільнення. На законодавчому рівні закріплено гарантії працевлаштування засуджених шляхом встановлення квот на підприємствах, установах, організаціях для працевлаштування осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі; на співробітників органів пробації покладено обов'язки щодо надання допомоги засудженим до покарання у виді обмеження або позбавлення волі до звільнення з метою трудового та побутового влаштування таких осіб після звільнення, але статистичні відомості доводять, що цих заходів, на жаль, замало. Статистичні відомості доводять, що досить незначним є відсоток осіб, які звільнилися із місць позбавлення волі і змогли працевлаштуватися. Наводяться пропозиції щодо стимулювання роботодавців до забезпечення працевлаштування осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі.

Під час відбування покарання, пов'язаного з позбавленням волі, у засудженого є можливість отримати професійно-технічне навчання. Проте напрями професійно-технічного навчання засуджених не завжди відповідають потребам ринку праці. Наводяться пропозиції щодо вдосконалення співпраці керівництва установ виконання покарань із центрами зайнятості населення з метою подолання цієї проблеми.

Ключові слова: засуджений, ресоціалізація, працевлаштування, допомога засудженим, професійно-технічне навчання.

Постановка проблеми. Соціалізація особи – це процес сам по собі складний і тривалий. Багато факторів впливає на особу у процесі становлення її як члена суспільства.

Згідно з «Великим енциклопедичним словником», «соціалізація (от лат. Socialis – общественный) – процесс усвоения человеческим индивидом определенной системы знаний, норм и ценностей, позволяющих ему функционировать в качестве полноправного члена общества; включает как целенаправленное

воздействие на личность (воспитание), так и стихийные, спонтанные процессы, влияющие на ее формирование [1, с. 1131]. Але поряд із поняттям «соціалізація» є і поняття «ре соціалізація». Згідно з чинним Кримінально-виконавчим кодексом України, ресоціалізація – свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства і повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві [2, с. 6]. У визначенні змісту поняття «ресоціалізація» одні автори (наприклад, З.А. Астермінов) вважають, що поняття «ресоціалізація» може

бути ототожнена з поняттям «виправлення та перевиховання». Інші, зокрема І.В. Шмаров, розглядають ресоціалізацію лише як постпенітенціарну діяльність. Визначення, яке знайшло місце у Кримінально-виконавчому кодексі України, продиктоване баченням процесу ресоціалізації вітчизняними науковцями в галузі пенітенціарної педагогіки та психології, зокрема В.М. Синьовим, В.І. Кривушою, як єдиний процес відновлювання та розвитку соціально корисних зв'язків і відносин, як у період відбування покарання, так і після звільнення, та подальша адаптація засудженого до самостійного життя на волі [3, с. 10].

Засуджені, які звільнилися з місць позбавлення волі, уявляються суспільству як такі, що втратили загальновідомі моральні цінності. Погоджуємося з думкою В.І. Рудника, який зазначає, що й зараз домінує суспільна пасивність і навіть агресивність до засуджених злочинців, адже вони грабують, ґвалтують, вбивають; їхнє місце – у в'язниці. З першого погляду це справедливо, адже злочинці повинні мати те, що заслуговують. Але, як свідчать негативні наслідки позбавлення волі, за кожним засудженим стоять соціальні відносини, яким завдається шкода [4, с. 252].

О.В. Беца зазначав, що держава, засудивши деяких своїх громадян за вчинені злочини, позбавляє колишніх засуджених після відбування ними покарання будь-якого захисту. Суспільство здебільше відвертається від них, підштовхуючи, відповідно, до протиправних вчинків [5, с. 232].

Вирішення саме цього завдання – ресоціалізації – є найбільш соціально значущим для суспільства, адже воно зацікавлене в тому, щоб злочинець не скоював кримінальних порушень не тільки в період, коли він ізольований від суспільства ґратами, але й після повернення до середовища вільних людей. Тому суспільство зобов'язане допомогти адаптуватись (приспосуватись) до середовища на волі та має бути психологічно готовим прийняти звільненого не як злочинця, а як поновлену рівноправну особистість. Соціальна адаптація осіб, звільнених із виправних установ, залежить від ефективності підготовки до

звільнення та від конкретних видів допомоги після відбуття покарання.

Підготовка до звільнення має починатися якомога раніше після прибуття в місце позбавлення волі. Це означає, що поведження з ув'язненими та утримування їх мають бути такими, щоб вони не почувалися вилученими із суспільства, а навпаки, розуміли, що продовжують залишатися його частиною. Тому слід залучати громадські організації та соціальних працівників до надання допомоги персоналу установ у їхній діяльності із соціальної реабілітації ув'язнених і підтримання та поліпшення стосунків ув'язненого зі своєю сім'єю та громадськими організаціями зокрема [6, с. 8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ресоціалізації осіб, звільнених із місць позбавлення волі, розглядали у своїх працях такі вчені, як О.С. Міхлін, Ю.М. Антонян, В.М. Синьов, В.І. Кривуша, В.О. Меркулова, В.А. Бадира, Т.А. Денисова, В.І. Рудник, С.К. Гречанюк, О.В. Беца, А.А. Музика, В.М. Трубніков, О.А. Гритенко та інших. Учені всебічно вивчають цю проблему, проте питання ставлення суспільства та його вплив на процес ресоціалізації засуджених потребує свого додаткового вивчення.

Мета статті – аналіз проблем, пов'язаних із ресоціалізацією осіб, звільнених із місць позбавлення волі, та подолання упередженого ставлення до них із боку суспільства, формування пропозицій щодо законодавчих гарантій працевлаштування зазначеної категорії громадян.

Виклад основного матеріалу. Світогляд засуджених, які потрапляють у місце позбавлення волі, звичайно змінюється, проте неправильно є думка щодо того, що він стає зовсім іншим. Проілюструємо це на прикладі засуджених жінок. Щодо характеристики загальнозначущих позитивних людських якостей засуджених жінок наприкінці 90-х рр. ХХ ст. Л.О. Шевченко здійснила дослідження особистісних особливостей засуджених жінок, які перебували у виправних установах України. Автор стверджує, що, крім цінності свого «Я», залишається найбільш вагомим цінність «вони», тобто ті, хто залишився на волі – сім'я, діти, близькі, друзі.

Такі цінності, як «щасливе сімейне життя», «кохання», притаманні жінкам лише із часом, проведеним у колонії. На тлі значного розпаду сімей засуджених жінок ставлення їх до свого сімейного життя змінюється, минуле ідеалізується [7, с. 18–19].

За даними дослідження, проведеного автором статті у 2005 р., у виправній установі, призначеній для утримання засуджених жінок, під час анкетування 40,9% вказали безпосередньо, що не були одружені до ув'язнення, проте майже 1,7% не змогли визначитися зі своїм сімейним станом, оскільки це скоріше особи, які перебували у фактичному шлюбі, або ж ті засуджені жінки, які все ще сподіваються на збереження тих відносин, яких уже немає. Той факт, що ці жінки не вказали себе в переліку осіб, які зберегли сім'ю, надає підстави визначити належність їх до категорії тих, які на час засудження сім'ї не мали або ж втратили її під час відбування покарання.

Перспективи утворити нову сім'ю під час відбування покарання дуже мізерні, ураховуючи особливості життєдіяльності засудженої жінки, яка перебуває в місцях позбавлення волі. Практично таких жінок не більше 1%. До того ж, за даними останніх досліджень, дедалі більше скорочується питома вага засуджених, які мали на час учинення злочину сім'ю. Дедалі більше виправні установи заповнюються особами молодого віку, значна частина яких не тільки не могла утворити своєї сім'ї, а й втратила будь-які зв'язки з навколишнім світом [8, с. 48–49].

Аналіз спеціальної літератури, присвяченої проблемам реабілітації звільнених із місць позбавлення волі, надає підстави стверджувати таке: єдине, що дійсно має першочергове значення для успішного початку чесного життя на волі, – це оточення, в яке особа повертається; підтримка родини, друзів; сприятлива соціально-економічна ситуація, а отже – можливість працевлаштування та забезпечення житлом. Ця позиція доводить, що за сучасних соціально-економічних умов перехідного періоду в Україні мають лише дбати про соціальне збереження особистості в умовах позбавлення волі, про що навіть і не згадується в законодавстві під

час визначення цілей виконання покарання у виді позбавлення волі [9, с. 10].

Останнім часом належну увагу науковці приділяють дослідженню проблем забезпечення соціальної та трудової реабілітації осіб, звільнених із місць позбавлення волі. За результатами спеціального дослідження, що було проведене в Україні у 2003 р., головними проблемами, які постали перед звільненими з місць позбавлення волі, є такі: проблема працевлаштування, житлова проблема, проблема зі здоров'ям, сімейні стосунки та взаємини з близькими та родичами, проблеми соціальної адаптації в сучасних умовах життя, взаємини в колективі та в суспільстві [10, с. 12].

Не можемо не погодитися з тезою, що була висловлена на міжнародному симпозиумі з питань пошуку альтернатив тюремному ув'язненню. Центри соціальної адаптації повинні бути корінним чином перероблені, що потребує значних, але таких, що згодом повернуться у моральному та матеріальному плані витрат. Переробка повинна здійснюватися з урахуванням служби патронату. Необхідно збільшити (з професійними змінами) склад центрів, створити власне виробництво, змінити житлові умови, створити психологічну службу. Головним завданням центру повинно бути зменшення ймовірності повернення засудженого до кримінального осередку. Щоб вищевказане почало працювати, потрібно створити нову службу, що візьме на себе здійснення постпенітенціарної опіки. Зі створенням такої служби правозахисні організації зможуть більш активно та корисніше займатися засудженими [11, с. 52].

Окрім того, суспільство повинно змінювати ставлення до засуджених, які звільнилися з місць позбавлення волі і не останню роль у цьому має відігравати держава. На рівні засобів масової інформації на державне замовлення повинна проводитися робота щодо зміни ставлення до осіб, звільнених із місць позбавлення волі, доведення того, що ці люди вже покарані державою за вчинене і суспільство повинно допомогти їм повернутися до загальноприйнятого життя на волі.

На законодавчому рівні закріплено певні заходи, спрямовані на допомогу

засудженим у їх ресоціалізації. Зокрема, у 2015 р. прийнято Закон України «Про пробацію», згідно з яким одним із напрямів пробації є пенітенціарна пробація, а саме – підготовка осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання. Погоджуємося з думкою, висловленою М.Ю. Кутєповим, що створення для засуджених, які звільнилися з місць позбавлення волі, умов щодо отримання житла, працевлаштування, правового, фінансового та медичного захисту буде сприяти процесу постпенітенціарної ресоціалізації [12, с. 96].

Проте сьогодні ресоціалізація та соціальна адаптація звільнених осіб проходить дуже складно, оскільки цей процес потребує фінансової підтримки з боку держави, але передбачені заходи не завжди встигають змінюватися відповідно до потреб суспільства.

Поняття «повноправний член суспільства» передбачає можливість особи користуватися всіма правами людини та громадянина, нести відповідні обов'язки. Як найяскравіший зразок розглянемо питання реалізації звільненим свого конституційного права на працю.

У 1998 р. Кабінетом Міністрів України було затверджено «Положення про порядок бронювання на підприємствах, в організаціях і установах робочих місць для працевлаштування громадян, які потребують соціального захисту» № 578. У п. 2 Положення зазначалося, що відповідно до ст. 5 Закону України «Про зайнятність населення» держава забезпечує надання додаткових гарантій щодо працевлаштування громадян, які потребують соціального захисту, зокрема особам, звільненим після відбування покарання або примусового лікування. Звільненим необхідно було зареєструватися не пізніше календарного року з дня звільнення після відбування покарання в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу. У разі необхідності центри зайнятості організовували попередню професійну підготовку, перепідготовку або підви-

щення кваліфікації за кошти Державного фонду сприяння зайнятості населення. У разі відмови у прийнятті на роботу таких громадян Державна служба зайнятості стягувала з підприємства штраф у п'ятидесятикратному розмірі неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Одержані кошти могли бути спрямовані до місцевої частини Державного фонду сприяння зайнятості населення і використовуватися на фінансування витрат підприємств, які створюють робочі місця для працевлаштування зазначених категорій громадян понад встановлену квоту робочих місць за договорами з державною службою зайнятості. Це Положення втратило чинність у зв'язку з набуттям у 2013 р. чинності Закону України «Про зайнятність населення», який із змінами і доповненнями є чинним понині. Як і попереднє Положення, ЗУ «Про зайнятність населення» до категорій громадян, що мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню, відносить осіб, звільнених після відбуття покарання або примусового лікування. Закон не передбачає відповідальності роботодавця за незабезпечення працевлаштування зазначеної категорії громадян через квоту, а як і раніше, встановлює відповідальність тільки за відмову у прийнятті на роботу громадян, які мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню. Закон конкретизував, що відповідальність настає за необґрунтовану відмову у працевлаштуванні таких осіб у двократному розмірі мінімальної заробітної плати, встановленої на момент виявлення порушення.

Отже, на законодавчому рівні держава закріплює гарантії допомоги особам, звільненим із місць позбавлення волі у їх працевлаштуванні. Розглянемо статистичні відомості, що конкретизують ці положення. Станом на лютий 2019 р. до ДУ «Центр пробації» надіслано 363 запити щодо працевлаштування засуджених після звільнення, з них: отримано позитивних відповідей – 245, негативних – 4, але працевлаштовано тільки 3 особи. Ці відомості свідчать про небажання керівництва підприємств, установ та організацій приймати на роботу зазначену категорію громадян, і не востаннє це пов'язане

з упередженим ставленням, недовірою до осіб, що звільнились із місць позбавлення волі. Окрім того, співпраця центрів зайнятості населення з керівництвом підприємств, установ та організацій у частині забезпечення працевлаштування осіб, звільнених від відбування покарання, є недостатньою.

Погоджуємося з думкою О.В. Ульянченка щодо необхідності розроблення механізму відшкодування роботодавцям, які можуть прийняти на роботу «колишніх в'язнів», затрат на оплату праці названої категорії громадян пропорційно до відпрацьованого часу, який обліковується в таблиці обліку використання робочого часу за місяць, але не більше встановленої законодавством України норми. Грошові кошти повинні надаватись роботодавцю щомісячно (протягом випробувального терміну) на основі поданої роботодавцем до центру зайнятості населення довідки про його затрати, що підлягають відшкодуванню, та завіреної в установленому порядку копії таких документів (табеля обліку використання робочого часу, розрахунково-платіжної відомості за видами оплати та платіжних документів, які підтверджують сплату роботодавцем податків до бюджету і позабюджетних фондів) [13]. Отже, на законодавчому рівні повинні бути закріплені заходи щодо стимулювання роботодавця до прийняття на роботу такої категорії осіб.

Наступна проблема, на яку потрібно звернути увагу, пов'язана з розривом у професійно-технічному навчанні засуджених і реаліях потреб ринку праці.

Погоджуємося із думкою Н.Г. Калашник: «Державні центри зайнятості за напрямками своєї діяльності володіють інформацією щодо потреб регіону у кваліфікованих робітничих кадрах і можуть зорієнтувати навчальні заклади при установах на перспективу підготовки засуджених за цими професіями. Є необхідність опрацювати питання щодо можливості залучення коштів на фінансування програм професійно-технічного навчання засуджених, а також бронювання на підприємствах робочих місць для працевлаштування осіб, які звільняються з установ після відбування покарання» [14].

Висновки і пропозиції. На рівні засобів масової інформації на державне замовлення повинна проводитися робота щодо зміни ставлення до осіб, звільнених із місць позбавлення волі, доведення того, що ці люди вже покарані державою за вчинене і суспільство повинно допомогти їм повернутися до загальноприйнятого життя на волі. Окрім того, на законодавчому рівні повинні бути розроблені та закріплені механізми стимулювання роботодавців до прийняття на роботу осіб, які звільнились із місць позбавлення волі. Керівництву установ виконання покарань доцільно більш активно співпрацювати з державними центрами зайнятості населення в частині визначення попиту на ринку праці і за можливості намагатися навчати засуджених відповідних професій.

Список використаної літератури:

1. Большой энциклопедический словарь. Москва : Большая Российская энциклопедия; Санкт-Петербург : «Норинт», 1997. 1456 с.
2. Кримінально-виконавче законодавство України. Кримінально-виконавчий кодекс України. Нормативно-правові акти / упоряд. : В.С. Ковальський, Ю.М. Хахуда. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 432 с.
3. Синьов В.М., Кривуша В.І. Пенітенціарна педагогіка в запитаннях та відповідях. Київ, 2000. 119 с.
4. Гречанюк С.К. Взаємодія установ виконання покарань зі спеціальними державними інституціями по влаштуванню звільнених осіб (організаційно-правові аспекти). *Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. 2012. Вип. 48. С. 248–253.
5. Палійчук О.В. Механізми соціальної адаптації осіб, звільнених від покарання на підставі акта про амністію та помилування. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2007. № 1 (37). С. 232–239.
6. Основи пенітенціарної педагогіки і психології : навч. посіб. / за заг. ред. В.М. Синьова. Біла Церква, 2003. 101 с.
7. Шулежко Т.А. Особливості карально-виховного впливу на неодноразово судимих до позбавлення волі жінок, які відбувають покарання у виправно-трудових установах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1996. 24 с.

8. Резніченко Г.С. Окремі аспекти соціально-демографічної характеристики жінок, засуджених до позбавлення волі. *Вісник національного університету внутрішніх справ*. Харків, 2006. № 32. С. 48–55.
9. Панасюк М.Б. Проблеми реабілітації ув'язнених: західний досвід. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики : Щорічний бюлетень Київського інституту внутрішніх справ*. Київ, 2001. № 6. С. 144–157.
10. Неживець О.М. Забезпечення соціальної та трудової реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 20 с.
11. Марьяновский Г. Несостоявшиеся шаги судебно-правовой реформы. *В поисках альтернатив тюремному наказанию : межд. симпозиум*. 15–16 января 1997 г. С. 49–53.
12. Кутепов М.Ю. Соціальна адаптація засуджених жінок як складова їх ресоціалізації. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2017. Вип. 3. Т. 2. С. 95–98.
13. Ульянченко О.В. Економічно-правові особливості регулювання суспільно-корисної праці засуджених в Україні. URL: http://congressworld.com.ua/blog_article.php?id=7 (дата звернення: 15.10.2019).
14. Тези виступу заступника Голови Державного департаменту України з питань виконання покарань Калашник Н.Г. на Всеукраїнській нараді-семінарі з актуальних проблем діяльності професійно-технічних навчальних закладів при установах виконання покарань «Розвиток системи професійно-технічного навчання засуджених – шлях до їх соціальної адаптації в суспільстві» м. Біла Церква, 1 грудня 2006 року. URL: <http://www.kvs.gov.ua> (дата звернення: 12.10.2019).

Reznichenko H. Re-socialization of disabled persons

The article discusses the concepts of socialization and re-socialization and the importance of these concepts for society and the state. It proves that society is too biased towards persons who have been released from prison. The convicts' outlook usually changes, but not completely. For them, relationships with family, friends, loved ones remain important, and the success of re-socialization, not least, depends on how close people and others will help the convicted person to become a full member of society. It is argued that the most important role in overcoming biased treatment of persons released from prisons should be given to the state, which, through the use of mass media, should change the attitude of the society towards such a category of citizens.

An important role in the re-socialization process is also the ability to find a job after being released. At the legislative level, guarantees of employment of convicts are fixed, by setting quotas at enterprises, institutions and organizations for employment of persons released from prison, the staff of probation authorities are charged with providing assistance to prisoners to the punishment of imprisonment or restraint. dismissal for the purpose of employment and domestic placement of such persons after dismissal, but the statistical data prove that these measures are, unfortunately, not enough. Statistics show that the percentage of people who have been released from prison and have been able to find a job is quite insignificant. Suggestions are made to encourage employers to secure the employment of people who have been released from prison.

While serving a sentence of imprisonment, the convicted person has the opportunity to receive vocational training. However, the areas of vocational training of prisoners do not always meet the needs of the labor market. Suggestions are made to improve the cooperation of heads of penitentiary institutions with employment centers in order to overcome this problem.

Key words: convict, re-socialization, employment, assistance to convicts, vocational training.